

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 336:94(470+571)“18”

ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ В НАДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія ПАСІЧНИК (Кіровоград)

У статті здійснено ретроспективний аналіз економічних джерел становлення фінансової науки в українських губерніях Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: фінанси, фінансова наука, меркантилізм, фізіократи, класична політична економія, марксизм.

В статье осуществлен ретроспективный анализ экономических истоков становления финансовой науки в украинских губерниях Российской империи в ХІХ – начале ХХ века.

Ключевые слова: финансы, финансовая наука, меркантилизм, физиократы, классическая политическая экономия, марксизм.

The paper focuses on economic background retrospective analyses of Financial Science formation on the territory of Russian Empire, Ukrainian provinces in particular, in the ХХ – the beginning of the ХІ centuries.

Key words: finance, financial science, mercantilism (commercialism), physiocrats, classical political economy, marxism.

Розвиток товарно-грошових відносин у Російській імперії та її українських губерніях у ХІХ ст. зумовлював нові вимоги до фінансової системи держави та фінансових інститутів, супроводжувався урізноманітненням діяльності, пов'язаної із створенням і використанням фондів фінансових ресурсів у нових економічних умовах господарювання, тобто характеризувався розширенням сфери фінансових відносин.

Саме в ХІХ ст. відбулося усвідомлення суспільством багатогранного значення фінансів в економічному, політичному та культурному житті країни. Відомий економіст і статистик другої половини ХІХ – початку ХХ ст. І. Янжул зазначав, що станом фінансів вимірюється могутність держав, фінанси є мірилом добробуту країни, мірилом цивілізації [38, с. 45]. Із розвитком фінансових інститутів відбувалося напрацювання принципів фінансової політики, генеза фінансової науки й фінансового законодавства. Тому надзвичайно актуальними є дослідження процесу розвитку міжнародної і національної фінансової думки, формування фінансів як самостійної сфери наукових досліджень із власним предметом і методом регулювання та аналіз економічної складової фінансової науки.

У науковій літературі існують різні підходи щодо походження і розвитку фінансової науки. Відомий історик, економіст і державний діяч В. Татищев у записці до Сенату “О мудрости экономии, яко части политической”, класифікуючи тогочасні науки, домашнє господарювання відносив до економічної науки, що вивчає приватні фінанси, а публічні фінанси – до складу політичних наук [32, с. 202]. К. Г. Рау зазначав, що наука про кращий устрій урядового господарства або кращий спосіб задоволення державних потреб матеріальними цінностями називається наукою про фінанси і є частиною політичної економії [29, с.4]. Тезу про тісний зв'язок фінансової науки та політичної економії (економічної теорії) в основному підтримували російські та українські науковці ХІХ ст. “Взагалі фінансова наука складалася під сильним впливом напрямів, які мали місце в політичній економії, – писав І. Озеров. Щодо

методу фінансової науки, то до неї застосовані й дедукція, й індукція. На її методологію чинять вплив течії політичної економії: так, дедуктивний метод, застосований Д. Рікардо до останньої, був перенесений ним і у фінансову науку, а історична школа, що виступила з індукцією, намагалася розповсюдити її й на вивчення фінансів” [цит. по 33, с. 11 – 12]. І. Янжул підкреслював “камеральне минуле” фінансової науки [38, с. 12] і внесок економічної школи меркантилізму, представники якої започаткували науковість фінансів.

У сучасній науковій літературі генеза фінансової науки в Україні розглядається вітчизняними вченими (В. Андрущенко, Л. Безгубенко, О. Василик, П. Леоненко, І. Лютий, Е. Лортик’ян, В. Небрат, В. Орлик, В. Федосов, В. Фещенко, Л. Худолій, С. Юрій, П. Юхименко та ін.) переважно як частина економічної науки [1, 3, 8, 14, 17, 22, 23, 33, 34, 35, 36]. Російський науковець В. Пушкарьова аналізує теоретичні джерела фінансової науки: політичну економію, фінансове право, політичні теорії [27, с. 14].

Метою статті є дослідження економічної складової фінансової науки періоду її становлення як самостійної наукової сфери.

Проведемо ретроспективний аналіз економічних джерел становлення фінансової науки. Фінансова діяльність, тобто фінансова практика, пов’язана з виникненням держави. Загальновідомо, що із становленням державних утворень більшість потреб держави задовольнялася через встановлення різних натуральних зборів, податей, повинностей. Основними витратами рабовласницьких і феодальних економічних систем були витрати на ведення війн, утримання княжого або монаршого двору, державного апарату, будівництво різноманітних суспільних споруд. Основними доходами були надходження від державного майна (доменів) і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли й торгівлю певними товарами), військова здобич, данина з підкорених народів, натуральні і грошові збори, мито, позики. З розвитком товарних відносин дедалі більшого значення стали набувати грошові доходи й витрати держави, частка натуральних зборів зменшувалася, фінансові відносини розвивалися й урізноманітнювалися.

Слово “фінанси” походить від латинського терміну *finatio*, *financia*, *financia rescupiagia*, що вживався в XIII–XV ст. і позначав обов’язковий платіж, а пізніше – грошову суму [38, с. 44]. Надалі термін набув міжнародного поширення й став уживатися як поняття, пов’язане із системою грошових відносин між населенням і державою стосовно утворення державних фондів коштів.

Поглиблення суспільного поділу праці, поступове витіснення натурального господарства товарним виробництвом, інтенсивний розвиток міжнародної торгівлі, розширення сфери дії та суттєва зміна ролі торговельного капіталу, активний процес становлення централізованих національних держав зумовили генезу економічної школи меркантилізму. Саме меркантилісти Дж. Ло, Ж.Б. Кольбер, А. Монкретьєн, Ж. Боден, А. Ордін-Нацокін та ін. у XV – XVII ст. здійснили першу спробу осмислення фінансового господарювання. Автор відомої праці “Шість книг про республіку” Жан Боден (вважається, що саме він увів у науковий обіг термін “фінанси” для позначення сукупності ресурсів, необхідних для задоволення потреб держави) зазначав, що для ефективної реалізації своїх функцій держава має сформувати ефективну систему державних фінансів та здійснювати системне управління доходами й видатками через мобілізацію фінансових ресурсів до бюджету. Значною заслугою Ж. Бодена є систематизація та класифікація державних витрат і характеристика семи джерел доходу держави (домени, військова здобич, подарунки дружніх держав, збори із союзників, доходи від торгівлі, ввізне та вивізне мито, данина з підкорених народів), які повинні виконувати фіскальну функцію, тобто наповнювати казну [12]. Цінним у науковому доробку Ж. Бодена є те, що він заново відкрив для

Європи принципи побудови системи державних фінансів Римської держави. Він ретранслював досить важливі та конструктивні ідеї з того часу в нову епоху, завдяки чому теорія державних фінансів отримала вагомий імпульс розвитку.

Значний внесок у розвиток фінансової науки в XVII – XVIII ст. зробили представники камеральних наук, до кола вивчення проблем яких належало вчення про різні галузі промисловості (агрономію, гірничу справу, лісництво, торгівлю), формування та цільового використання державної казни, тобто, елементи політичної економії та державного благоустрою. За оцінкою фінансистів XIX ст. камералісти – це німецький варіант меркантилізму [19, 20, 29]. Представники камералізму (Л. фон Секендорф, Ф. Юсті, І. Зонненфельс) зосереджували увагу на способах і механізмах мобілізації фінансових ресурсів до державної казни. Основним завданням уряду прихильники цього напрямку вважали наповнення скарбниці, оскільки саме обсяг надходжень до неї був критерієм багатства держави [2, с. 56]. Камеральна наука й наука фінансова іноді, у той час використовувалися як синоніми, але після виділення в структурі камерального господарства камер-колегій, до складу яких увійшла поліція, термін фінанси почав використовуватися в самостійному значенні [9].

Новий етап розвитку фінансової теорії і практики в другій половині XVIII ст. пов'язаний з ідеями економічної школи фізіократів (Ф. Кене, Ж. Тюрго, О. Мірабо). Вони вперше в історії економічної і фінансової думки розробили модель процесу суспільного відтворення, осмислили економічну роль капіталу і вказали на взаємозв'язок фінансів і відтворювального процесу народного господарства. Фізіократи сформулювали актуальні питання оподаткування: принцип справедливості оподаткування, перекладення податкового тягаря, поземельний єдиний податок тощо [28].

Загалом меркантилісти, камералісти, представники фізіократів не розробили системного, науково обґрунтованого підходу до питань розвитку державних фінансів. Орієнтуючись на розв'язання конкретних практичних питань, вони досліджували переважно бюджетно-податкову та митну політику. Водночас представники цих економічних шкіл зробили значний внесок у розвиток окремих складових системи державних фінансів. У XVIII ст. фінансова наука отримує політико-економічне підґрунтя, концептуальні основи для розробки фінансових принципів (законів), на основі яких розвивається вчення про державні фінанси.

Економічний фундамент фінансової науки закладено в працях представників класичної політичної економії, яка була започаткована в кінці XVII – на початку XVIII ст. В. Петті в Англії та П. Буагільбером – у Франції, проіснувала до другої половини XIX ст. й отримала своє логічне завершення у працях Дж. С. Мілля (Англія) [5, с. 143]. Проаналізуємо лише деякі ідеї представників цієї економічної школи, що сприяли розвитку саме фінансової науки. Видатний англійський дослідник В. Петті вперше здійснив спробу дати кількісну оцінку господарським явищам [25, с. 165]; виокремив категорії національного доходу й національного багатства, здійснив спробу їхньої грошової оцінки [25, с. 156]; сформулював проблему визначення кількості грошей, необхідних для обігу [24, с. 31]; дослідив проблеми оподаткування і фінансів, розкрив джерела й структуру податкових зборів, проаналізував цільові витрати держави [24].

Фундатор економічної науки А. Сміт, започаткувавши систематизований виклад економічних знань та глибокий теоретичний аналіз економічних явищ і процесів [11, с. 176] у своєму трактаті “Дослідження про природу і причини багатства народів” при викладенні законів фінансового господарства, постійно перевіряє їх законами політичної економії. Внаслідок такого підходу смітівське вчення про державні доходи і витрати є разом із загальною частиною економічної теорії гармонічним цілим. Англійський економіст не виділяє

фінансову науку з політичної економії, у нього відсутні терміни “фінанси” й “фінансове право”, проте, А. Сміт у п’ятій книзі свого дослідження “Про доходи монарха або держави” досліджує витрати правителя або держави, аналізує джерела загального або державного доходу суспільства та державні борги, тобто розкриває суть вторинного розподілу національного доходу, що відбувається у сфері державних фінансів; податки, що стягуються з первинних доходів, перетворюються на вторинні доходи осіб, зайнятих у державному апараті, армії, поліції і т. п., відповідно мають фіскальне походження. Аналізуючи функції держави, учений обґрунтовує основні принципи оподаткування: пропорційність, визначеність, зручність, необтяжливність [31, с. 505 – 506].

Талановитий учень А.Сміта Д. Рікардо стверджував, що держава не повинна втручатися в процеси суспільного виробництва та розподілу, а найважливішим способом взаємодії держави та населення є механізм оподаткування. Д. Рікардо розвинув правила оподаткування, започатковані А. Смітом, та обґрунтував принципи справедливості податків і необтяжливості їх для населення. Учений уважав, що будь-який податок підриває стимули розвитку виробництва, викликає скорочення обсягу продукції і підвищення ціни, заважає національному капіталу розподілятися найефективнішим способом і, відповідно, підриває можливості нагромадження капіталу, а тому необхідно оподатковувати дохід, а не капітал [11, с. 217].

Завершувач класичної політичної економії англійський економіст Дж. С. Мілль в “Основах політичної економії” проаналізував гроші як специфічний товар з позицій кількісної теорії грошей [15, с. 240 – 241], здійснив всебічне дослідження природи кредиту і його значення в ринковій системі господарювання [15, с. 263], обґрунтував необхідність прогресивного оподаткування та встановлення неоподаткованого мінімуму. Дотримуючись принципу економічного лібералізму, Дж. С. Мілль уважав основним економічним засобом впливу держави на процеси виробництва й розподілу податково-бюджетну систему [15, с. 376].

Ідеї представників класичної школи політичної економії кардинально вплинули на господарське та фінансове життя європейських держав. Фінансові концепції класичної політекономії були тією домінантою, на яку спиралося розв’язання основних проблем первісного нагромадження капіталу, а потім і конкурентної ринкової економіки. На підставі класичної фінансової концепції розроблялися основні принципи фінансової політики того історичного періоду. Класична політекономія обґрунтувала основні постулати, необхідні для розвитку ринкової економіки та здійснила переворот в основних концепціях економічної і фінансової науки [33, с. 11 – 12].

Значний внесок у розвиток фінансової науки здійснив швейцарський економіст кінця XVIII – першої половини XIX ст. Ж. Сісмонді, котрий розглядав фінансову політику як дієвий засіб покращення становища народних мас справедливим розподілом створеного багатства через встановлення неоподаткованого мінімуму, скорочення непрямих податків та використання прогресивної системи оподаткування [30, с. 123]. Прогресивні погляди Ж. Сісмонді не мали суттєвого впливу на економічну політику уряду того часу, проте вони були сприйняті фінансовими школами, що склалися в другій половині XIX ст., і особливо, соціально-політичною течією Німеччини.

У 40-х рр. XIX ст. започаткована марксистська політична економія. Питання про ступінь розробленості К. Марксом фінансової теорії було перманентно дискусійним в радянській фінансовій літературі. За часи Радянського Союзу офіційний марксистський погляд доводив, що К. Маркс блискуче розробив основні питання фінансової науки (гроші, кредит і т.п.) [6, с. 5]. На думку історика фінансової науки А. Буковецького (1881 – 1972), яку він висловив ще в

20-х рр. ХХ ст., дрібні й випадкові замітки з фінансових питань у працях марксистів важко піддаються об'єднанню [7, с. 213]. Ми визнаємо масштабність і ґрунтовність економічних розробок марксистів, проте дотримуємося погляду, що спеціальних праць з фінансових питань у К. Маркса та Ф. Енгельса практично немає. У «Критиці політичної економії», «Капіталі», статтях, присвячених характеристиці бюджетів (англійських, німецьких, французьких), розкривається класовий характер державних бюджетів епохи домонополістичного капіталізму, непродуктивний антинародний характер витрат держави, зв'язок із податками. К. Маркс при дослідженні методів первісного нагромадження капіталу передусім відніс до них такі фінансові методи: державні витрати; державні кредити; податкову систему [36].

На основі різних напрямів економічної науки виникали самостійні фінансові школи, представниками яких були провідні прихильники того чи іншого напрямку в політичній економії. Звідси впливає наукова традиція розглядати історичний розвиток фінансової науки в нерозривному зв'язку з основними спрямуваннями економічної теорії [33, с. 11]. Такий принцип підходу до висвітлення історії світової фінансової науки взагалі належить і до аналізу української фінансової думки. Проблема полягає в тому, щоб виявити школи й течії економічної теорії, їхню специфіку щодо України, а потім зіставити їх з відповідними школами фінансової науки.

На відміну від провідних країн Заходу, для України, як і для Росії, ще в останній третині ХІХ ст. головною була проблема капіталістичного розвитку в умовах напівкріпацької самодержавної імперії. Це значною мірою пояснює той факт, що економічна (а також і фінансова) думка в Україні й надалі розвивалася переважно на базі класичної школи та її пізніших відгалужень [33, с. 11 – 12].

У 30 – 40 рр. ХІХ ст. фінансова та фінансово-правова наука вводиться до навчальних програм юридичних факультетів Московського, Санкт-Петербурзького й Казанського університетів [22]. Відповідно до Загального Статуту Імператорських Російських університетів (1835 р.) в університетах Російської імперії створюється кафедра законів про державні повинності й фінанси; а за Статутом 1863 року на юридичних факультетах університетів створюється кафедра фінансового права.

Фінансова наука була презентована вченими – викладачами університетів Наддніпрянської України, які зробили істотний внесок у становлення та розвиток економічної, фінансової і фінансово-правової науки. Найбільш відомими з-поміж них є: науковці Харківського університету – М. Алексеєнко, К. Гаттенберг, П. Мігулін, І. Миклашевський, І. Платонов, І. Сокальський, М. Туган-Барановський; Імператорського університету св. Володимира – М. Балудянський, Д. Піхно, Г. Сидоренко, Г. Цехановецький, М. Цитович, М. Яснопольський; Новоросійського університету – С. Іловайський, І. Патлаєвський, В. Твердохлебов, Л. Федорович.

В. Левитський – випускник юридичного факультету Імператорського Новоросійського університету, професор (у 1919 – 1920 рр. – ректор) Харківського університету – при класифікації економічної науки виділяв теоретичну політекономію, прикладну політичну економію або економічну політику, статистику, історію народного господарства, історію економічних учень і науку про фінанси. Фінансова наука, на думку науковця, досліджує державне, земське й міське господарство і в одних своїх частинах є теоретичною дисципліною, а в інших – прикладною [13, с. 1].

Органічний взаємозв'язок політичної економії та фінансів запропонував професор Харківського університету М. Алексеєнко. Він розглядав державне господарство як одну із форм народного господарства, тому наука про державне господарство має перебувати в тісному взаємозв'язку з наукою про народне

господарство (політичною економією), а державна діяльність поділяється на управлінську і фінансову. Фінансова – розглядає питання податків, мита, державного бюджету, державного боргу тощо. У податках, на думку М. Алексеєнка, простежується економічна і політична складова, з одного боку, податок – один із елементів розподілу, з другого – установлення, розподіл, вилучення і використання податку – одна із функцій держави [11, с. 29 – 30].

Економічні та камеральні витoki фінансової науки відзначав видатний український правознавець, випускник Київського університету, професор Новоросійського університету І. Патлаєвський. Учений структурує фінанси як науку про державне господарство, вивчає загальні засади організації фінансового управління, фінансової системи, бюджету, контролю, а також робить певний внесок у вчення про державний кредит [22].

Випускник юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, професор кафедри фінансового права Новоросійського університету С. Пловайський вважає, що виникненню й розвитку фінансової науки сприяли фізіократи у Франції й камералісти Німеччини. Відомий фінансист зазначає, що фінансова наука процесу свого становлення повинна завдячувати А.Сміту і його послідовникам, а також німецьким ученим-фінансистам [10]. Досліджуючи проблеми державного регулювання фінансів, він розглядав питання податкової політики в різних регіонах Російської імперії у XVIII–XIX ст.; здійснив компаративний аналіз фінансового законодавства європейських держав та США.

Корисним з позицій переосмислення національної економічної і фінансової думки в XIX ст. на нових ідеологічних засадах є монографія наукового співробітника Гамбурзького інституту світової економіки, спеціаліста з історії економічної думки Йоахима Цвайнерта, який фундаментально проаналізував розвиток економічної думки Росії протягом XIX – початку XX ст. Автор ставить під сумнів ідею про існування особливої школи російської економічної думки як національно єдиної та полемізує з завищеною оцінкою внеску окремих авторів. З позицій дослідження становлення фінансової науки в XIX ст. цінним є матеріал з так званої “київської школи” [37, с. 256 – 260], представники якої дистанціювалися від стереотипів мислення лівої російської інтелігенції й створили “мозковий центр” для здійснення ринкових реформ у рамках самодержавства й підготували науковий фундамент для фінансової політики Бунге та Вігте [37, с. 260 – 261].

Наукові розробки українських дослідників фінансової теорії і практики, теоретизовані класичною економічною теорією, сприяли світовому визнанню української фінансової науки, окремі їхні наукові здобутки не втратили своєї актуальності й нині [34, с.79]. Вони продовжували традиції, закладені в середині XIX ст. Д. Журавським, Т. Степановим, І. Вернадським та іншими українськими представниками класичної політичної економії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Л. Орієнтири вітчизняної фінансової думки // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 3 – 11.
2. Бартєнев, С. А. Экономические теории и школы (история и современность): курс лекций / С. А. Бартєнев. – М.: БЕК, 1996. – 352 с.
3. Безгубенко Л. М. Фінансова наука і практика періоду трансформацій // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 12 – 16.
4. Бельський К. С. Финансовое право : Наука. История. Библиография / К. С. Бельський. – М.: Юрист, 1994. – 208 с.
5. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі: Пер. з англ.. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 687 с.
6. Бугков Д. К. Реконструкции финансовой системы. // Вестник финансов. – 1930.

7. Буковецкий А.И. Введение в финансовую науку. – Л., 1929.
8. Василик О. Д. Фінансова наука // Фінанси України. – 2001. – № 1. – С. 3 – 10.
9. Захарченко С.П. Трактовка фінансов в зарубешной літературе [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakharchenkov-sergiy.narod.ru/publikatsii/Article5.pdf>
10. Иловайский С. И. Учебник финансового права / С. И. Иловайский. – Одесса : Тип. Штаба округа, 1899. – 385 с.
11. Історія економічних вчень: Підручник: У 2 ч. – Ч. 2 / За ред. В.Д.Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – 567 с.
12. Кучеренко Г. С. Исследования по истории общественной мысли Франции и Англии XVI – первой половины XIX в. / Г. С. Кучеренко. – М.: Наука, 1981. – 319 с.
13. Левитский В.Ф. История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. – Х., 1914.
14. Леоненко П. М. Структура фінансової науки у світлі її історії // Фінанси України. – 2005. – № 11. – С. 21– 24.
15. Миль Дж.С. Основы политической экономии: [В3 т.] – М.: Прогресс, 1980. – Т1. – 495 с.
16. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: Монографія / О. О. Молдован. – К.: НІСД, 2011. – 380 с.
17. Небрат В.В. Українська фінансова думка другої половини XIX – початку XX століть / В.В. Небрат. – К.: Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ, 2007. – 224 с.
18. Озеров И. Х. Как расходуются в России народные деньги?: Критика русского расходного бюджета и государственный контроль: (по неизданным документам) / И. Х. Озеров. – 2-е изд. – М. : Тип. А. П. Поплавского, 1907. – 320 с.
19. Озеров И. Х. Основы финансовой науки : курс лекций / И. Х. Озеров. – М.: Тип. И. Сытина, 1911. – Вып. 1: Учение об обыкновенных доходах. – 544 с.
20. Озеров И. Х. Основы финансовой науки : курс лекций / И. Х. Озеров. – М. : Тип. И. Сытина, 1914. – Вып. 2: Бюджет: Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит. – 364 с.
21. Озеров И. Х. Экономическая Россия и ее финансовая политика на исходе XIX и в начале XX века / И. Х. Озеров. – М.: Д. С. Горшков, 1905. – 273 с.
22. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. // Історія науки і біографістика. – 2010. – № 2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf
23. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія / В.М.Орлик. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.
24. Петти В. Трактат о налогах и сборах // Классика экономической мысли: Соч. – М.: ЭКСИМО-Пресс, 2000. – С. 8 – 72.
25. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэргиз, 1940. – 324 с.
26. Посредникова Д.В. Очерки по истории финансовой науки / Под ред. В.Э.Черновой. – СПбГТУРП-СПб, 2012. – 102 с
27. Пушкарева В.М. История мировой и русской финансовой науки и политики // Автореф. дис...д-ра эк. наук: 08.00.01 – экономическая теория / В.М.Пушкарева. – М., 2004. – 36 с.
28. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учебное пособие [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Puschk/index.php.
29. Рау К.Г. Основные начала финансовой науки: Том 1/ К.Г.Рау. – М.: Книга по требованию, 2012. – 322 с.
30. Сисмонди Ж. С. Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению / Ж. Симонд де Сисмонди ; пер. под ред. А. Ф. Кона. – М. : Соцэргиз, 1937. – Т. 2. – 336 с.
31. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу і причини добробуту націй / Адам. Сміт – К.: Вид-во "Port-Royal", 2001. – 590 с

32. Татищев В.Н. Напоминание на присланное расписание высоких и нижних государственных и земских правительств//Избранные труды по географии России. – М.: Географгиз, 1950. – 248 с.
33. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.
34. Федосов В.М., П.І.Юхименко Наукові здобутки представників київської фінансової школи кінця ХІХ – початку ХХ століття // Економічна теорія. – 2011. – № 4. – С.79 – 92.
35. Фінанси: підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
36. Худолій Л.М. Теорія фінансів: Навч.-метод. посіб. / Л.М.Худолій. – Європейський ун-т. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2003. — 167с.
37. Цвайнерт Й. История экономической мысли в России. 1805 – 1905. Перевод: В.Автономов, Л.Цедилин / Й. Цвайнерт. – М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2008. – 416 с.
38. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки : Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М. : Статут, 2002. – 555 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пасічник Наталія Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: становлення фінансової науки, історія фінансової думки.

УДК 94(477)"19"

ДІЯЛЬНІСТЬ В. М. ЧОРНОВОЛА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ганна ПОБЕРЕЖЕЦЬ (Миколаїв)

У статті авторка намагається розкрити роль і значення легендарної історичної постаті новітньої історії України Вячеслава Максимовича Чорновола в суспільно-політичних процесі України другої половини ХХ століття.

Ключові слова: В. М. Чорновіл, Народний Рух України, президентські перегони.

В статтє автор пытається раскрыть роль и значение легендарной исторической личности новейшей истории Украины Вячеслава Максимовича Черновола в общественно-политических процессах Украины второй половины ХХ века.

Ключевые слова: В. М. Черновол, Народный Рух Украины, президентская гонка.

In this article the author tries to reveal the role and importance of the legendary historical figure modern history of Ukraine Vyacheslav Chornovil in social and political processes in Ukraine the second half of the twentieth century.

Key words: V.M. Chornovil, People's Movement of Ukraine's, presidential race.

Висвітлення діяльності й творчості В. М. Чорновола має неабияку наукову цінність, пізнавально-виховне та практичне значення для багатьох поколінь українського народу. Водночас різне ставлення до нього в сучасному українському суспільстві, від сприйняття до заперечення, на жаль, є наслідком-рудиментом не тільки не такої вже й далекої комуністичної епохи, але й широкого їхнього використання в гострій політичній боротьбі в Україні, насамперед, у ході багатьох політичних кампаній, дуже частих передвиборчих перегонів і баталій.

До цього часу майже не було змістовних публікацій про В. М. Чорновола. Донедавна фактично відсутні й наукові розвідки. Однак останнім часом усе ж з'явилися статті й книги, у яких розкривається формування його світогляду, політичні погляди, перебування в ув'язненні, на засланні, діяльність зі створення та функціонування часопису "Український вісник", Української Гельсінської спілки, Народного Руху України, державотворчих процесів у 1990-х роках, обставини трагічної загибелі та ін.